

Fer-se a la mar

*Narratives d'una descoberta
pedagògica*

**Oriol Brugarolas Bonet
Èric Ortega González
Àngel Pascual Martín (eds.)**

Fer-se a la mar

Fer-se a la mar

Narratives d'una descoberta pedagògica

**Oriol Brugarolas Bonet
Èric Ortega González
Àngel Pascual Martín (eds.)**

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Pedagogies UB

ÍNDEX

Presentació. El vaivé de l'atracció pedagògica pel mar, <i>per Oriol Brugarolas Bonet, Èric Ortega González i Àngel Pascual Martín</i>	9
---	---

I. UN MAR PER EMMARCAR: CATEGORIES HISTÒRIQUES I CONCEPTUALS PER A UN ESTUDI PEDAGÒGIC

El mar i els grecs de l'antiguitat <i>Antoni Bosch-Veciana</i>	17
---	----

Mar e educação: imaginário, universalidade, cultura oceânica: uma abordagem histórico-pedagógica <i>Justino Magalhães</i>	31
---	----

Tras las huellas de los exploradores pedagógicos: enigmas sobre sus viajes a Ítaca <i>María del Mar del Pozo Andrés</i>	55
---	----

2. LA MAR COM A PAISATGE PEDAGÒGIC I ELS SEUS VINCLES AMB L'EDUCACIÓ ESTÈTICA

El mar, unitat i varietat d'un paisatge pedagògic <i>Raquel de la Arada Acebes i Conrad Vilanou Torrano</i>	71
--	----

Higiene e saúde em Araruama: práticas educativas em um balneário de curas marítimas <i>Henrique Mendonça da Silva i Heloisa Helena Pimenta Rocha</i>	91
--	----

L'Escola del Mar en pantalla (1922-2022). Entre reportatges higienistes, noticiaris propagandístics i documentals commemoratius <i>Josep Casanovas i Prat</i>	107
---	-----

3. LA MAR I LA DESCOBERTA DE LA CORPORALITAT

Aula, mar e memórias. As comemorações da chegada dos Garífunas em Honduras (1797-2021) <i>Alejandro Enrique García Laínez i Andrés Eduardo García Laínez</i>	127
El mar, la playa, la vida al aire libre y la educación del cuerpo <i>Carmen Lúcia Soares</i>	139
Del reformismo al turismo estival: las prácticas corporales en los veraneos posteriores al batllismo (1915-1930) <i>Alfonso Correa Hernández</i>	157

4. LA MAR COM A VIA DE COMUNICACIÓ I INTERCANVI

El crucero <i>Ciudad de Cádiz</i> en el Museo Complutense de la Educación: recuerdo de una experiencia pedagógica <i>Andra Santiesteban i Jaime del Rey Tapia</i>	175
València-Girona-Mèxic: la travessia vital de la mestra de mestres Adelina Cortina Benajas <i>Maria del Carmen Agulló Díaz i Blanca Juan Agulló</i>	189
O mar e a modernidade educativa: o comércio transatlântico de materiais escolares (1880-1910) <i>Wiará Alcântara i Diana Riva</i>	205

PRESENTACIÓ. EL VAIVÉ DE L'ATRACCIÓ PEDAGÒGICA PEL MAR

ORIOI BRUGAROLAS BONET
Universitat de Barcelona

ÈRIC ORTEGA GONZÁLEZ
Universitat de Barcelona

ÀNGEL PASCUAL MARTÍN
Universitat de Barcelona

El mar extasia, corprèn i aclapara. De la calma més absoluta, la del mar de Le Havre de reflexos verdosos que evoca Claude Monet (1840-1926) a *Impressió, sol ixent*, a l'extrema virulència del naufragi d'Odisseu i les tempestes de Joseph Mallord William Turner (1775-1851); de la màxima expressió del poder il·limitat de la natura, com al *Monjo vora el mar*, al terror de l'inhòspit, de l'intransitable i de l'inhabitable dels mars d'Ivan Aivazovski (1817-1900), o a l'angoixa de la pèrdua i la incomunicabilitat d'*El rai de la Medusa* de Théodore Géricault (1791-1824).

El magnetisme poètic i estètic que desperta el mar en l'artista resulta certament incomparable, però també suscita una atracció ben pregona en l'home pràctic, per ventura, una atracció instrumental i calculada, que té per objecte, fora de tota meravella del qui simplement contempla i n'expressa la impressió, els beneficis efectius d'aquest per les vicissituds de la vida quotidiana. El mar com a objecte es presenta també així de bell antuvi, especialment per als pobles costaners, com un fenomen a descobrir, a dominar i a utilitzar per al pescador, el comerciant i el guerrer, així com, no gaire més tard, per al metge o l'educador. Sembla que de Grècia provenen les primeres notícies sobre les virtuts terapèutiques de l'aigua de mar; Hipòcrates de Cos (469-399 aC), pare de la medicina, la considerava adequada per sanar les ferides netes i per abaixar les inflors, de la mateixa manera que assegurava que calmava les úlceres i en deturava el creixement (Miró i Alaix, 1997: 211-216). En època romana, l'escriptor i militar Plini el Vell (23-79 dC), al llibre XXXI de la *Naturalis Historia*, dedicava, entre altres qüestions, un ampli apartat a indicar que calia tractar el mal de cap i d'orella amb aigua de mar bullent i vinagre; mentre que, en una altra banda, recomanava la natació per a la recuperació de les extremitats que havien sofert dislocacions, tant en persones com en animals. Així mateix, es diu que

els romans a l'estiu freqüentaven les costes per poder gaudir del saludable ambient marítim, i que es construïen vil·les de plaer al costat de les platges més belles (De la Peña Olivas, 2011: 35-136). Que la platja era ja per als nostres avantpassats llatins un espai lúdic, d'esbarjo i reconfort físic queda palès en les descripcions que Plini el Jove (61-112 dC) dedica a alguns dels bons amics amb qui es cartreja. A l'epístola dirigida al poeta Canio Rufo es refereix a la colònia d'Hipona amb aquestes paraules (Plini el Jove, 2005: 133): «[...] La gent de totes les edats es reuneix aquí pels plaers de la pesca, del rem i fins i tot de la natació, especialment els nens, als qui els atrau molt l'oci i el joc». I d'aquesta altra manera en fa confiança en la lletra adreçada a Pomponi Bas (Plini el Jove, 2005: 266): «[...] M'ha causat una gran alegria conèixer per amics comuns que planifiques i passes el temps del teu retir d'un mode adequat al teu caràcter: vius en un lloc molt agradable, fas exercicis físics ja a la platja, ja al mar [...] assisteixes a lectures, llegeixes amb freqüència [...]».

La valoració de les riberes i els espais marítics pel seu efecte en la salut i el benestar dels individus no ha estat, però, una constant en la història. Cal notar que des dels inicis de l'edat mitjana fins pràcticament al segle XVIII, l'associació amb la mar pateix, en aquests termes, una transformació radical respecte a la de l'època grega i romana. La sensació predominant en els segles que ocupa l'època medieval sembla que fou de temor davant la gran massa marina i de rebuig envers les platges a causa «de les emanacions putrefactes i les despulles que l'onatge hi disposava» (Villar, 2011). De resultes, els metges medievals tampoc no en recomanaven els banys, per la sequedat i el fred que l'aigua de mar traspassava al cos de l'individu (Girón Irueste, 2006).

No fou, de fet, fins a finals del segle XVIII que les pràctiques balneàries i l'ús terapèutic de l'aigua de mar tornaren a proliferar a escala europea, fins al punt de poder parlar d'un redescobriment de l'espai marítim (Tatjer, 2009). No debades, i si ens centrem en la dimensió educativa de l'esmentada restauració, cal recordar que fou especialment durant el segle XIX i la primera meitat del segle XX que la pedagogia visqué, a redós dels temps, un moment higienista i plenairista dominat per una ferma voluntat de proveir amb condicions ambientals més propícies per a la criança, l'educació, el creixement i el desenvolupament dels infants. Amb l'aprofitament d'espais lliures de la brutícia, la insalubritat, la contaminació i el desordre propis de les urbs, se suposava que el contacte ple amb la natura tenia un efecte sanador a la vegada que alliberador per a les criatures. D'aquesta manera, es concretaren la creació d'escoles en indrets naturals, així com la introducció de pràctiques com les excursions, els banys de sol o els banys al mar; totes elles dominades no només per la preocupació mèdica i higiènica a la recerca de l'envigoriment de la salut malmesa dels infants, sinó també im-

pregnades del gust i el gaudi estètic per la natura i la vida a l'aire lliure. És en aquest context higienista, plenairista i naturalista en què cal situar gran part de les iniciatives educatives que seran exposades en aquest llibre.

El present volum descobreix diferents estudis organitzats al voltant de quatre eixos, que tracten, des d'una perspectiva històrica, diversos aspectes de l'atracció pedagògica pel mar. El primer dels eixos vol servir per situar la preocupació i les pràctiques pedagògiques entorn de la mar en les coordenades culturals, històriques i intel·lectuals precises en les quals devien haver aflorat. Per començar, ens porta a considerar la relació que establiren ja d'antic els grecs amb el mar. Això és al que ens convida el text del professor Antoni Bosch-Veciana, titulat «El mar i els grecs de l'antiguitat», i amb el qual el lector pot recórrer múltiples fites de la vida cultural, política, econòmica, literària, esportiva, religiosa i, fins i tot, gastronòmica hel·lènica, que ens brinden una panoràmica general sobre la significació del mar als orígens de la civilització occidental.

Amb el segon text passem dels orígens a la modernitat. Car, a «Mar e educação: imaginário, universalidade, cultura oceânica: uma abordagem histórico-pedagógica», el professor Justino Magalhães ens presenta un estudi diacrònic de la realitat històrica, econòmica, social i pedagògica de la modernitat. Això és, un estudi que tracta de captar l'imaginari modern subjacent al mar, d'identificar-lo com a escenari de les disputes per la modernització i l'hegemonia internacional, i d'entendre'l, com no, en la seva dimensió pedagògica moderna (de prevenció, teràpia i benestar) fins a arribar a la creixent preocupació actual per una pedagogia associada al mar i per una educació oceànica.

Finalment, per cloure aquesta primera secció, l'aportació de María del Mar del Pozo aprofundeix en un fenomen convertit en categoria per la història de l'educació, i que no és altre que el dels viatges pedagògics, que protagonitzaren gran quantitat de docents espanyols durant el primer terç del darrer segle, a la recerca de noves pràctiques i nous coneixements des dels quals poder donar impuls a la tan anhelada renovació de l'educació. Concretament, sota el títol «Tras las huellas de los exploradores pedagógicos: enigmas sobre sus viajes a Ítaca», la professora ens convida a reflexionar sobre tres viatges pedagògics que tingueren com a destí les platges de Scheveningen, a La Haia.

El segon dels eixos, que duu per títol «La mar com a paisatge pedagògic i els seus vincles amb l'educació estètica», se centra en l'estudi d'aquelles pràctiques educatives que han sabut combinar platja, sorra i aigua, i que han copsat i s'han nodrit *in situ* de la força inspiradora de la naturalesa marítima; en altres paraules, recorre algunes de les derivades pedagògiques d'una estètica marítima que afavoriria per a l'educació disciplines com la música, l'expressió plàstica o la poesia, sovint relegades de l'escolaritat més feixuga. Amb «El mar, uni-

tat i varietat d'un paisatge pedagògic», Raquel de la Arada i Conrad Vilanou obren aquest eix amb un escrit que aplica el tòpic filosòfic, i particularment estètic, en la descripció física del món, de la unitat en la varietat, a l'estudi, des de diferents prismes o perspectives —a saber, de la ciència, de la cultura i de la mediació estètica—, dels paisatges marítims com a motius pedagògics. En segon lloc, el text «Higiene e saúde em Araruama: práticas educativas em um balneário de curas marítimas», d'Henrique Mendonça da Silva i Heloisa Helena Pimenta Rocha, porta a consideració alguns dels projectes educatius desenvolupats al voltant del mar durant el segon quart del segle xx i les seves representacions, tal com foren defensats pels intel·lectuals brasilers del moment. Més concretament, es concentra en el projecte del balneari d'Aruama per al tractament de tuberculosi, i en els supòsits mèdics i educatius, associats també al valor estètic del paisatge, sobre els quals es va dissenyar. Mentre que a l'article «L'Escola del Mar en pantalla (1922-2022). Entre reportatges higienistes, noticiaris propagandístics i documentals commemoratius», de Josep Casanovas, s'estudien els diferents tipus de representació audiovisual que s'han registrat sobre l'Escola del Mar amb el pas del temps, a través de l'anàlisi de cinc films de caràcter documental produïts entre 1930 i 2021.

«La mar i la descoberta de la corporalitat», que conforma el tercer dels eixos, posa en relleu la importància que pren el cos en l'educació a partir de diferents pensaments pedagògics i pràctiques físiques (gimnàstica sueca, natació, jocs, esports, etc.), les quals impliquen el foment d'una sèrie de valors primordials (sacrifici, lluita i respecte a les regles i a les normes). En primer lloc, el text d'Alejandro Enrique García Laínez i d'Andrés Eduardo García Laínez, «Aula, mar e memórias. As comemorações da chegada dos Garífunas em Honduras (1797-2021)», desplega com el poble Garinagu devia haver utilitzat el mar com a espai de commemoració durant més de dos-cents anys. Aquest record serveix a la vegada als autors com a motiu per replantejar processos d'emancipació cultural, alternatius a tota lògica colonial, que podrien tenir lloc i servir de referència per a la construcció nacional i constitucional hondurenya. Per la seva banda, Carmen Lúcia Soares, amb l'article «El mar, la playa, la vida al aire libre y la educación del cuerpo», a partir de l'anàlisi d'articles de premsa i de documentació gràfica examina algunes de les pràctiques educatives que devien haver privilegiat la vida a l'aire lliure al litoral brasiler durant les primeres dècades del segle xx, i dedica especial atenció a la creació de clubs esportius i recreatius. Per últim, Alfonso Correa Hernández, a «Del Reformismo al turismo estival: las prácticas corporales en los veraneos posteriores al batllismo (1915-1930)», reflexiona sobre les reformes polítiques i culturals desenvolupades pel primer govern de José Batlle y Ordoñez a l'Uruguai a inicis del segle xx, que

varen transformar l'oci i els usos del temps lliure, a més d'analitzar l'impuls que es va donar a la indústria del turisme, que va estimular el gust d'una nova pràctica social com fou l'estiueig.

El quart i últim eix, «La mar com a via de comunicació i d'intercanvi», tracta de la mar com un horitzó ampli que possibilita la circulació de subjectes, idees i artefactes educatius entre diferents territoris, des d'una perspectiva mediterrània, europea o transoceànica, atès que els discursos i les pràctiques educatives sempre romanen travessats per diferents influències i recepcions d'arreu del món. En aquest sentit, a «El crucero *Ciudad de Cádiz* en el Museo Complotense de la Educación: recuerdo de una experiencia pedagógica», Andra Santiesteban i Jaime del Rey Tapia recuperen la memòria d'una experiència pedagògica única, com fou el viatge d'estudis pel mar Mediterrani a bord del creuer *Ciudad de Cádiz*, que va sortir de Barcelona el 1933 i que va acabar per convertir-se en un símbol de la vida cultural de la Segona República; a saber, un viatge pedagògic vinculat a l'excursionisme i al projecte de renovació pedagògica de la Institución Libre de Enseñanza (ILE). Per la seva banda, Maria del Carmen Agulló Díaz i Blanca Juan Agulló a «València-Girona-Mèxic: la travessia vital de la mestra de mestres Adelina Cortina Benajas», recuperen el recorregut vital i formatiu d'aquesta mestra normalista, des de l'etapa estudiantil a la seva València natal fins a l'exili a Jalisco (Mèxic). Cortina fou una renovadora mestra d'escola unitària i una feminista preocupada per la vessant social de l'educació, tot i que les decisions professionals que va prendre la van conduir, en bona part, al silenci i a l'oblit. El tancament ve de la mà de Wiara Alcántara amb el text «O mar e a modernidade educativa: o comércio transatlântico de materiais escolares (1880-1910)», que analitza l'arribada de material escolar al Brasil procedent de França en el tombant del segle xx, en un moment en què el govern brasiler implementava les primeres lleis d'escolaritat obligatòria. La circulació internacional de materials i, en definitiva, d'idees educatives, afavorides per les Exposicions Universals, va estimular la comparació entre iniciatives i va oferir un terreny fèrtil per al naixent comerç escolar transoceànic.

En referència a un fragment del poeta arcaic Alceu de Mitilene (s. VII-VI aC), el filòsof txec Jan Patočka (1907-1977), a l'obertura de la cèlebre obra *Plató i Europa*, comparava la situació de desemparament permanent davant del món en què ens trobem indefugiblement els humans amb la d'una nau a alta mar que necessàriament se sap destinada a ser víctima del naufragi. En aquestes circumstàncies, Patočka defensava que, malgrat això, una certa reflexió sobre aquesta

situació, si bé no ens assegura en cap cas arribar a bon port, com a mínim ens serviria per dotar-nos dels instruments necessaris per poder-la modificar, per tractar d'evitar-ne l'enfonsament total i, en el millor dels casos, per guanyar una nova orientació que ens posi en un camí millor (Patočka, 1991: 9-10). A una reflexió pedagògica d'aquesta naturalesa, que ens doti de més bons instruments per a una comprensió pràctica dels fenòmens educatius i que ens reorienti sobre les seves finalitats, davant la situació de desemparament que ens escau de quotidià sobre aquests, és al que molt modestament volen contribuir les aportacions que recollim en aquest volum. Una reflexió a la qual el Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS) de la Universitat de Barcelona ha contribuït, i per aquest motiu ha promogut, dissenyat i coordinat aquesta obra.

REFERÈNCIES

- De la Peña Olivas, José María (2011). «Las playas y la historia». *Ingeniería civil*, núm. 161: 129-140.
- Girón Irueste, Fernando (2006). «Uso médico del agua en el mundo hispánico bajo medieval (siglos XII-XV)». *Anales de Hidrología médica-Balnea*, núm. 1.
- Miró i Alaix, Maria Teresa; Miró i Alaix, Carme (1997). «Los tratamientos hidroterápicos en los textos clásicos». A María Jesús Pérez Agorreta (ed.). *Termalismo antiguo: I Congreso peninsular: actas*. Madrid: Casa de Velázquez i Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Patočka, Jan (1991). *Platón y Europa*. Barcelona: Península.
- Plini el Jove (2005). *Cartas*. Barcelona: Gredos.
- Tatjer, Mercè (2009). «En los orígenes del turismo litoral: los baños de mar y los balnearios marítimos en Cataluña». *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, vol. 12, núm. 296.
- Villar, Paco (2011). *Baños de mar*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

I. UN MAR PER EMMARCAR:
CATEGORIES HISTÒRIQUES I CONCEPTUALS
PER A UN ESTUDI PEDAGÒGIC

EL MAR I ELS GRECS DE L'ANTIGUITAT

ANTONI BOSCH-VECIANA
Universitat Ramon Llull

No podem comprendre la cultura grega sense posar-la en relació amb el mar. A totes les cultures trobem referències al mar. Tanmateix, en la grega els lligams amb el mar són constants i decisius: sense ell no podríem explicar com es va constituir. Malgrat la seva importància, el mar té un caràcter ambivalent en la cultura grega. És font d'aliment i via de comunicació, però també és un espai buit, inquietant i estèril que evoca la mort i fins i tot pot conduir a l'Hades (Beaulieu, 2016: 2). El mar marca la frontera que separa els homes dels seus anhels més inassolibles i defineix, així, la condició humana (Beaulieu, 2016: 13). L'experiència cultural i històrica del poble grec és indissociable de la seva trobada amb el mar. Encara avui és l'aspecte més vital de la societat grega.

Una bibliografia sobre aquesta temàtica que es volgués completa seria interminable, i llegir-la demanaria un temps del qual no disposem. Ens cenyirem, doncs, a esbossar allò que el títol assenyala d'acord amb l'espai de què disposem i d'acord, també, amb la nostra limitada competència.

El poble grec era, sobretot, un poble de terratinents, per bé que amb la imatge del mar fixada a la retina. Els grecs van començar ben aviat a pensar en el mar: per als illencs i costaners, encara avui més que una realitat geogràfica és una *forma de vida*. Molt abans que els poemes homèrics prenguessin forma literària, el gran espectacle de forma i color, el drama del so i el moviment de l'aigua devia trobar expressió en la parla.

Homer, per exemple, adjectiva el mar com a *ample, profund i il·limitat*; i també com allò que *sona fort*. Aquest mar, salat com és, és *infecund i estèril*, tal com es desprèn del significat homèric d'ἀτρύγητος. Aquest curiós epítet contrasta l'esterilitat de l'aigua salada amb la fertilitat dels camps de la terra i l'aigua dolça que els rega. Fins i tot els nombrosos peixos que habiten el mar —ho expressa l'homèric πόντος ἰχθυόεις, 'el mar ple de peixos'— evocuen la mort més que el nodriment, ja que els mariners es preocupen pel fet

que els seus cossos seran devorats pels peixos del mar en cas de naufragi (Hom. *Od.* XIV, 135).¹

Sòfocles, el segle v aC, ja parlava dels grecs com a *poble mariner* (Soph. *Aj.* 565); també Plató, el segle següent, feia dir a Sòcrates, en el *Fedó*, que els homes (referint-se als grecs) «vivim al voltant del mar com formigues» (Pl. *Phd.* 109b).

A Grècia, des dels cims escarpats de les muntanyes més altes fins a les planes més baixes, el Mediterrani rarament desapareix. A més, no hi ha cap punt de Grècia que es trobi a més de cent quilòmetres del mar. La costa grega té una longitud d'uns quinze mil quilòmetres aproximadament, més que la costa de la Xina o la de Mèxic. També més de quatre-cents ports i sis mil illes i illots. Els grecs eren un poble atret pel mar, que els va ser font d'inspiració constant.

No hi ha cap època que hagi mirat el mar amb indiferència. La cultura grega ha tingut el mar com un referent de primer ordre. Odisseu Elytis, poeta grec a qui l'any 1979 se li atorgà el Premi Nobel de Literatura, en el recull de poemes intitulat *To Áxion estí, Dignum est*, escrit el 1959, parla de Grècia com d'«Aquest món petit, gran!». I, recordant-ne la gènesi, escriu: «Una mica d'ànima dins l'argila | aleshores parlà i nasqué la mar. | El vaig veure i el vaig admirar | [...] i al seu bell mig espargí mons petits a la meva imatge i semblança | [...]» (trad. de l'autor). De la paraula originària en neix el mar, que el poeta admira com a primera reacció davant la seva visió *creadora*. Aquesta és la resposta primera de l'home grec davant del mar: la *contemplació*. Odisseu Elytis, en el mateix recull poètic, parla igualment d'una altra experiència originària: la llengua rebuda, el grec. I ho fa amb aquestes paraules: «El grec, la meua llengua, me la donaren els pares; a la casa pobra a les platges d'Homer. | La meua llengua és l'únic que sé a les platges d'Homer» (trad. de l'autor). El mar i la llengua, per al poeta, són, en efecte, allò que determina substantivament la pàtria dels grecs.

Amb quina paraula els grecs de l'antiguitat es referien al mar? Els grecs se serviren de diversos mots per anomenar allò que nosaltres diem amb la paraula *mar*. Esmentem-ne alguns: ἄλς, que naturalment vol dir 'mar' i té l'origen en la paraula grega ἅλς, que significa 'sal'; perquè, de fet, no hi ha mar sense sal. Després, ἄλμη, 'aigua salada', originada en el sentit de salnitre i salaó; i θάλασσα (en àtic, θάλαττα), una paraula molt utilitzada per dir *mar*. Plató, en el *Fedó* (Pl. *Phd.* 113a), parla de ἡμετέρα θάλασσα per dir la *mar nostra*.

1. Indico entre parèntesis les referències als clàssics grecs i llatins, d'acord amb la nomenclatura abreviada de l'*Oxford Classical Dictionary*.

El mar és personificat per dos titans: Πόντος i Ὠκεανός. Πόντος significa 'mar', però en el sentit de 'alta mar'; i Ὠκεανός, que ha passat a la nostra llengua amb el mateix mot, 'oceà'. També en el sentit de 'alta mar' els grecs utilitzaven un altre mot: πέλαγος. En grec són femenines les paraules ἄλς, ἄλμη i θάλασσα, i masculines θάλαττα —en grec àtic, com ja hem dit—, que significava 'el mar'.

No podem deixar de subratllar que la figura del mar no és exclusivament femenina, però a vegades sí que s'assenyala el paper femení de la mar. En aquest sentit, a la *Iliada*, Aquil·les acudeix a la vora del mar per lamentar les seves proves, on és consolat per la seva mare divina, Tetis, que surt del mar per ajudar-lo (Hom. *Il.* XVIII). En aquest episodi homèric, el mar serveix de teló de fons per al consol matern. Tetis, com a nereida, també pot representar en altres ocasions els aspectes materns del mar, ja que és una divinitat *kourotrofica*, és a dir, una deessa que ajuda a *criar els joves*.

Arribats fins aquí, encuriosits, ens podem demanar: els grecs, de quin color veien el mar? Potser pot semblar una pregunta estranya. Però no ho és, perquè el mar per als grecs no era de color blau (nosaltres, per contra, sempre tendim, d'ençà d'infants, a veure'l, en general, blau; fins i tot tenim el color blau marí). Homer, a la *Iliada*, qualifica ben aviat el mar com δῖα, paraula grega que significa 'la mar que brilla divina' (Hom. *Il.* I, 141, trad. Pau Sabaté). Els adjectius amb els quals Homer també descriu el mar són: *a*) κυάνεος ('blau fosc', 'blau negre') i *b*) γλαυκός ('brillant', 'resplendent' [mar, lluna], 'blavós', 'gris verdós'), especialment utilitzat en l'epítet d'Atenea γλαυκῶπις, referit als seus ulls *grisos i brillants* (Hom. *Od.*, passim).

Els tons d'un mar agitat van del 'gris', 'blanquinós' (πολιός) i 'brillant', 'blau-gris' (γλαυκός) fins als 'blaus profunds' i gairebé 'negres' (κυάνεος, μέλας). Es diu que el mar en la seva extensió tranquil·la és «semblant a un pensament» (ιοειδής, 'violaci'), 'de color de vi' (οἰνώψ) o 'morat', 'porpra', 'vermell' (πορφύρεος). Però sigui el mar o bé el cel, mai no és només blau. De fet, en tota la literatura grega antiga no es pot trobar un sol mar ni un cel descrits com si el seu color fos un *blau pur*.

L'experiència grega del color del mar no sembla coincidir amb la nostra. Com és possible això? Potser els grecs realment veien els colors del món d'una manera diferent de com els veiem nosaltres? Avui ningú no pensa que hi hagi hagut una etapa en la història de la humanitat en què alguns colors *encara no* eren percebuts. Però gràcies a la nostra moderna *mirada antropològica* s'accepta que cada cultura té la seva pròpia manera d'anomenar i categoritzar els colors. Això no es deu a les diferents estructures anatòmiques de l'ull humà, sinó al fet que s'estimulen diferents àrees oculars, la qual cosa desencadena diferents res-